

Luciferův efekt: Proč se z dobrých lidí stávají lidé zlí?

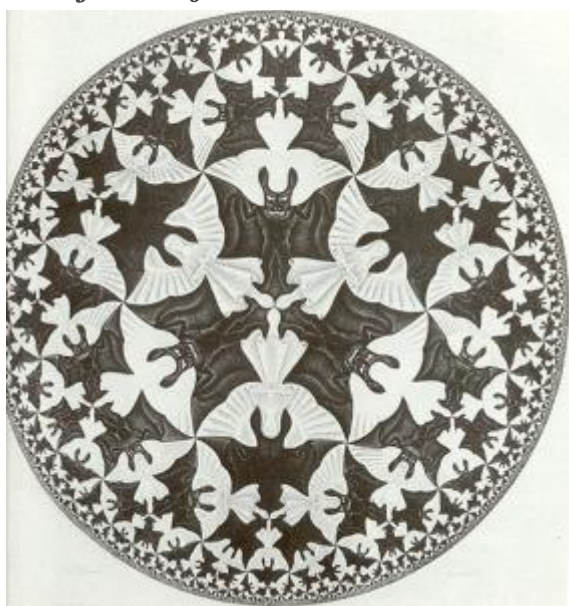
Publikováno v [Člověk, Společnost](#) Od: [David Lacko](#) Dne: Říjen 12, 2014

Zlo vídáme všude, kde se podíváme. Lidská historie je ho plná. A dějiny minulého století zvláště – a upřímně, ani 21. století nemá nakročeno nejlépe. Nemá proto asi cenu rozepisovat zlo, kterému jsme jako lidstvo úspěšně i neúspěšně čelili. Kdo však toto zlo páchal? Statisticky přeci není možné, aby se ve světě dělo tolik zla, když většina lidí zlých není. Dovolím si proto hned ze začátku citovat znepokojivá slova Arendtové (1995, str. 346), která ve svém díle zabývající se banalitou zla píše:

„Na Eichmannově [vysoce postavený nacistický zločinec, jediný k smrti odsouzený v Jeruzalémě] osobě přece nejvíce znepokojovalo to, že většina lidí byla jako on, a lidé ve své většině nejsou sadističtí ani perverzní, ale byli a dosud jsou strašně, ba úděsně normální. Z pohledu našich právních institucí a podle našich morálních měřítek byla tato normálnost mnohem úděsnější než všechny ty brutality dohromady. Neboť to znamenalo, jak jsme se dozvídali znovu a znovu z výpovědí obžalovaných a jejich obhájců v Norimberku, že tento nový typ zločince – který je opravdovým hostis generis humani – páchá své zločiny za okolností, které mu prakticky znemožňují vědět nebo cítit, že to, co dělá, je špatné.“

Co když zlo opravdu neviděli nejenom patologičtí jedinci, ale i obyčejní lidé? Jak je možné, že normální lidé konají zlo? Proč se z dobrých lidí stávají lidé špatní? Co je to vlastně zlo? Jak se mu postavit a stát se tak hrdinou? To jsou otázky, na které bych rád odpověděl v následující práci.

Luciferův efekt

Jedna z nejstarších a nejznámějších

kosmických proměn se týká Lucifera. Lucifer, „světloňoš“, byl nejoblíbenější anděl Boží. Jednoho dne se mu však vzepřel, byl vyhnán a stal se z něj Satan, tvůrce všeho zla. Pohádkové vidění světa se nám často snaží naznačit, že věci jsou buďto černé nebo bílé. Že existuje jen dobro a zlo. Že jsou jen dobří a zlí lidé. Není tomu tak. Dobro i zlo je v každém z nás. Stejně jako Lucifer byl původně dobrý a postupně začal páchat zlo, i lidé jsou schopni činů, které jsou v rozporu s jejich přesvědčením. Jedna známá a často citovaná parafráze Alexandra Solženicyna zní: *„Kdyby to všechno bylo tak jednoduché! Kdyby existovali zlí lidé, kteří by někde zálučně páchali zlé činy, bylo by nutné je jen oddělit od nás ostatních a zničit. Ale hranice rozdělující dobro a zlo prochází srdcem každé lidské bytosti. A kdo je ochoten zničit kus vlastního srdce?“*

Teď se zkuste podívat na obrázek vedle. Co vidíte? Podívejte se ještě jednou, důkladněji. Vidíte anděly, které střídají ďáblové? Vidíte, jak jeden bez druhého nemohou existovat? Je to trochu jako čínský Jin-Jang. V každém z nás je potenciál zla i dobra. Dříve, než si odpovíte na provokativní otázku, jak byste se zachovali Vy, kdybyste se setkali se zlem, si přečtěte o následujícím experimentu, který za tím vším stojí.

Standforský vězeňský experiment

Za tímto experimentem stojí dodnes činný a velice oblíbený popularizátor psychologie – Philip G. Zimbardo, který byl se zlem konfrontován celý život. Vyrůstal v neblaze proslulé čtvrti New Yorku- Bronxu. Byl kamarádem jiného kontroverzního experimentátora Stanleyho Milgrama (Zimbardo, 2009). Teď však k jednomu z nejznámějších experimentů psychologie vůbec.

Pravděpodobně neexistuje student psychologie, který by tento experiment neznal. A i mezi širokou veřejností se těší neuvěřitelné oblibě. Je proto až zarážející, jak málo o tomto experimentu vlastně víme. Detailní popis nebyl nikdy publikován v odborném psychologickém časopise (Haslam, 2003). Některé původní Zimbardovy publikace si

v malých detailech dokonce odporují (Fromm, 1997). Celý experiment byl dlouho dobu zahalen tajemnem. Nikdo vlastně netušil, co se tam pořádně stalo. Dodnes nebyly veřejně publikovány všechny vizuální i zvukové záznamy. A i když ve své nejnovější knize Zimbardo rozebírá průběh experimentu podrobně, stále je zde místo pro otázky. Pokusím se však pro Vás zrekonstruovat celý příběh nejméně, jak jen mi to zdroje dovolí. V následujících kapitolách týkajících se experimentu proto budu vycházet především z primárních studií (Zimbardo, 1971, 1973a, 1973b, 1973c, 1998, 2000, 2008), nejnovější Zimbardovy knihy (Zimbardo, 2014) a oficiálních internetových stránek experimentu (viz „Doporučené webové stránky a další materiál“).

Experiment, jenž financoval US Office of Naval Research, který se snažil zjistit, proč mají dozorcí tendenci chovat se krutě vůči vězňům, probíhal v srpnu 1971 v suterénu katedry psychologie na Standfordské univerzitě v poklidném městečku Palo Alto. Na inzerát nabízející 15 dolarů (přibližně 85 dolarů dnes) za den strávený v experimentu se přihlásilo 75 respondentů, ze kterých Zimbardo s kolegy vybral 24 nejvhodnějších kandidátů. Byli to muži, studenti vysoké školy, bez předchozí kriminální činnosti. Nevykazovali sebemenší známky patologie, všechny psychologické testy (F- scale měřící autoritářství, MACH-IV – škála machiavelismu a Comrey Personality Scale – CPS) je považovaly za „normální“ lidi. Byli fyzicky zdraví, psychicky stabilní, bez známek asociálního a anti-sociálního chování. Byli to lidé jako my.

Hod mince pak rozhodl o tom, kdo bude dozorce a kdo vězeň. Z každé skupiny byli vybráni tři náhradníci. Experimentu se aktivně zúčastnilo 9 vězňů (později i jeden informátor a náhradník), 9 dozorců a hlavní dozorce David Jaffe (jeho vysokoškolská práce „psychologie uvěznění“ se stala hlavním impulzem celého experimentu), další dva postgraduální studenti – William Curtis Banks a Craig Haney – se experimentu přímo neúčastnili. S experimentem také vypomáhal bývalý vězeň (17 let ve vězení) Andrew Carlo Prescott, který se v závěru experimentu stal „vedoucím výboru rozhodujícího o podmíněném propuštění“. A konečně, post ředitele věznice zastával Phillip George Zimbardo. Menší role pak obsadil ještě kněz, právník a kupodivu i rodiče.

Vězení bylo vystaveno v suterénu katedry psychologie. Chodba byla rozdělena provizorně vybudovanými stěnami. V tomhle malém vězení byly 3 cely (každá pro tři vězně) o velikosti 6×9 stop. Dveře byly nahrazeny mřížemi, cely byly nabarveny načerno a byly vybaveny jen nepohodlnými postelemi a tajnými systémy, které nahrávaly zvuk. Kromě cel byla zřízena i samotka, která byla neosvětlená a extrémně malá (2 části pro 2 vězně o 2x2x7 stop). Ve vězení byla vybudována také centrála pro dozorce, kde si mohli odpočinout, místnost, kde byly umístěny kamery a vězeňský dvůr – tedy prostor před celami. Na záchod museli vězni chodit mimo vybudované vězení. (Aby však nebyla narušena autentičnost, budou chodit s pytli na hlavách.)

Dozorci nosili uniformy, obušek jako symbol moci, píšalky a zrcadlové slunečné brýle (Brýlemi se Zimbardo inspiroval v povedeném filmu Frajer Luke.), které vytvářely pocit anonymity. Vězni byli naopak oděni jen nepadnoucím pláštěm, pod kterým neměli ani spodní prádlo, na hlavě měli punčochu zakrývající vlasy (Zimbardo se obával, že ostříhání dohola by mohlo být neetické.) a na nohách řetěz se zamčeným zámkem a gumové sandály. Vězni si navíc museli říkat jen číslicemi, které dostali přidělené, a dozorce mohli oslovovat pouze „pane dozorce.“ Vězni byli ve vězení nonstop, zatímco dozorci se střídali po osmihodinových směnách (na každé směně byli tři dozorci). Vězni podepsali smlouvu, že budou neustále pod dohledem, ztratí své soukromé a dočasně přijdou o některá svá práva. Nesmí být však fyzicky zneužívání. Ani vězňům, ani dozorcům nebylo více upřesněno, jak se vlastně mají chovat – až na explicitní zdůraznění zákazu fyzického násilí si museli svou roli vytvořit sami. Zimbardo usiloval o vytvoření kompozici moci a bezmoci, aby vysvětlil, proč se lidé vlastně chovají špatně. A věřte nebo ne, povedlo se mu to. Experiment, který měl trvat celých 14 dní, musel být již šestý den ukončen, protože se neuvěřitelně vymkl kontrole. Pojdme se podívat, proč:

1. Den

Je neděle 14. srpna 1971. Zimbardo se domluvil s místní policií, která provádí na nic netušících vězňích realistické zatčení. Před zraky vlastních rodin i sousedů jsou prohledáváni, spoutáni a odvezeni policejním vozem na stanici, kde je s nimi sepsán protokol. Pak jim policisté sejmou otisky prstů a s pytlíkem na hlavě jsou převáženi do vybudovaného vězení, kde jsou vyslečeni donaha a postříkáni přídatkem proti vším jako v opravdovém vězení. Ačkoliv vězni celou situaci neberou vážně, dozorci se je snaží zpacifikovat. Na počítání, které se brzo stává aktem šikany, je učí pravidla (která si můžete stáhnout [ZDE](#)) a jejich čísla tak dlouho, dokud se je nenaučí nazpaměť. Trestem se stávají kliky. Vězni také musí zpívat. V závěru sčítání se dozorci ptají, zdali se jim zpívání líbí. Jeden vězeň odpovídá, že ne. To je pro dozorce dostačující důvod k tomu, aby ho poslali na samotku. Přesto se první den nese v dobrém duchu a bez konfliktu.

2. Den

Druhý den začíná přepočítáváním při střídání stráží o půl třetí ráno. Vězni stále nepřijímají své role, a proto vtipkují a smějí se. Dozorci si také stále nejsou jisti svou rolí. Ranní sčítání je však už poněkud krutější. Vězni jsou unaveni, časově dezorientováni a projevují první náznaky vzpoury. Dozorci je nutí klikovat, znovu a znovu stlát postele. Někteří vězni jsou poslání na samotku (kde se baví a smějí). Jeden vězeň dostane přezdívku „Serža“, protože je velice poslušný, ochotně plní všechny příkazy a dokonce se ptá, zdali může klikovat až do úplného vyčerpání. Vězni stále porušují pravidlo mluvení. Dozorci začínají být zoufalí. Přišly na řadu první velké tresty – drhnutí podlahy a záchodu, a kreativní dozorci jim ještě navíc protáhli peřiny v bodlácích, takže je musí vězni minimálně hodinu čistit.

Nastává první velká vzpoura. Navráťivší se vězni ze samotky slovně uráží dozorce. Další vězni si strhávají nášivky s číslicemi. A vězni v cele č. 1 se zabarikádovávají postelemi.

Dozorci tedy za trest seberou postele i oblečení cele č. 2. Pak jdou do třetí cely, kterou cely č. 2 varuje a vyzývá je ke vzpouře. Cely č. 3 (ve které je Serža) se však bez boje vzdává. Dozorci pak ještě vezmou hasicí přístroj (který tam paradoxně musel být na požadavek etické komise) a stříkají s ním na vězně v cely č. 2. Tahle rebelská cely cítí zradu a apeluje alespoň na cely č. 1, ať se nevzdává. Tato cely je proto rozdělena (vězni jsou stále nazí), jeden jde na samotku, druhý na vězeňský dvůr a třetí zůstává v cely sám. Objevuje se první volání po ukončení („hele, Zimbardo, koukej pohnout prdelí a ať už jsi tady!“), které Zimbardo ignoruje. Jídlo je za odměnu nabídnuto jen cely č. 3, která jej odmítá a rozhoduje se držet protest s ostatními vězni. Vězni ze samotky odmítají odejít a zůstávají tam o hodinu déle. Vězni v cely č. 1 plánují útěk, podaří se jim uvolnit šrouby a rozbít zámek. Dozorci si toho všimnou, barikádu se jim ale podaří prolomit až později. Taktéž posléze rozdělí vězně – poslušné dají k rebelům a naopak, čímž nalomí jejich morálku a důvěru – vězni neví, jestli si můžou věřit.

Zimbardo si uvědomuje vážnost situace a nabízí vězňům, aby vybrali tři své zástupce, kterým bude umožněno vytvořit „Výbor pro stížnosti vězňů“. Reprezentanti se setkají s ředitelem, který jim řekne, že sice udělá, co může, ale že si za to můžou vězni sami. Vězeň, který už dříve volal Zimbarda, jej volá urputněji („Posranej Zimbardo!“). Tentokrát mu Zimbardo vyhoví. Při diskusi je však s nimi i poradce a bývalý vězeň Carlo, který vězňovy námitky, že nedostal najíst, zesměšňuje a seřve ho, že v opravdovém vězení by neměl šanci přežít. Zimbardo mu pak nabízí funkci donašeče, to však zklamaný vězeň odmítá. Situace ale nabírá na obrátkách, protože tento vězeň roznáší klamavou informaci mezi ostatní o tom, že ho Zimbardo z experimentu nepustil, a že tohle vězení nemůžou opustit, protože to zamítl i právník. Nikdo neví, co vězně motivovalo k této lži, která ihned demotivuje ostatní vězně. Ti svůj boj vzdávají. Vůdce rebelů, vězeň číslo 8162, se však vzdát nehodlá. Zkouší utéct. Je lapen a čeká ho samotka, do které dozorci třískají obušky a dělají tak nesnesitelný rachot. Večerní sčítání je poklidnější. Vězni se do svých rolí vžívají naplno. Šikana v podobě kliků a zpívání se stupňuje. Když se vůdce rebelů vrátí ze samotky, psychicky se zhroutí. Křičí, že si podřeže žíly a dovolává se právníka. Ačkoliv není jisté, zda nesimuluje, je z experimentu

propuštěn. Dozorci v noci uslyší, jak se vězni baví o plánu. 8126 to prý jen hrál, aby se tam mohl vrátit i s kamarády a vězení jim rozbít. Tuhle teorii podpoří i fakt, že jej Zimbardo další den zahlídne poblíž katedry. Zimbarda, který nevědomě přijímá roli ředitele, přepadá paranoia a nejenom, že na něj vydává zatykač, ale dokonce se pokusí další den přestěhovat vězení.

3. Den

Chození na záchod se stává privilegiem. Vězni močí do kýblů. Vězení páchne. Nejmohutnější dozorcí se stávají nepsanými veliteli směn, drobnější dozorcí zase více používají obušky. Noční přepočítání probíhá v 6 dozorcích, protože si dozorcí z noční směny bezdůvodně protahují službu. Buzerace, která se na počítání už dávno stala klasikou, trvá čtyřicet minut. Pak dozorcí nechávají vězně spát až do rána.

Mezitím Zimbardo uvažuje, jak zabránit blížícímu se ataku věznice. Místní policie však zamítá návrh přemístit vězně do opravdové věznice, a tak se rozhodl, že mezi vězně alespoň umístí jako náhradu za 8126 informátora – svého žáka. Ten však téměř okamžitě přijímá svou novou roli a odmítá vynášet informace. Vězni se mezitím zmocní zámku od cely a někam jej ukryjí. I když to informátor ví, odmítá informaci vyzradit.

Tento den také proběhnou návštěvy (Předtím se posílaly dopisy, které byly cenzurované.). Vězni uklízejí celé vězení, musí si sundat punčochy z hlav, jsou jim zamaskovávány šrámy a je jim řečeno, že pokud si budou stěžovat, příště jim návštěvy zakážou. Dozorci z denní směny jsou požádáni o přesčas. Vězni dostávají najíst – dostanou i dezert. Celým vězením hraje poklidná hudba. Každá návštěva může trvat max. 10 minut. Rodiče a ostatní návštěvníci velmi nečekaně v podstatě ihned přijímají své role. Drží si od vězňů odstup (žádné vřelé přivítání, ptají se, jestli vězni mohou podat ruku – všimněte si, že se ptají na vězně, ne na své syny). Jen jedna matka si stěžuje Zimbardovi, že svého syna v takhle špatném stavu ještě neviděla. Zimbardo však zahraje na city a mužskou hrdost jejího manžela ("syn je chlap, určitě to zvládne") – a společně s manželem přesvědčí matku, že je to v pohodě. Po skončení návštěv se Zimbardo rozhodl vězně přemístit pro případ napadení. Svázané vězně s pytlí na hlavách přesouvá do skladu a sám simuluje ukončení experimentu (trochu jej rozebírá a čeká ve vězení sám), aby mohli 8127 říct, že je už po všem. Rebelant však do vězení nedojde, namísto něj tam přichází jeho akademičtí kolegové, kteří zaznamenali přepravu vězňů. Jsou trochu vyděšeni a je jim jich líto. Ptají se Zimbarda, co je v tomto experimentu vůbec proměnná. Zimbardo však neodpovídá, jen se naštve, protože má přeci větší starosti, jako je vězeňská vzpoura a plánované napadení věznice, a vyhání je. Večer mu dochází, že to byla jen fáma a vrací vězně zpátky do cel. Stále mu však nedochází, jak iracionálně se zachoval.

4. Den

Do vězení přichází kněz, který v reálném životě pracuje jako vězeňský kněz. I on ihned přijímá svou roli. Zpovídá vězně, ptá se jich na právníky, na průběh soudů, za co tady

jsou. Velká část vězňů se sama označuje číslem, upřímně odpovídají, že jsou tady např. za krádež, jiní si stěžují, že tady jsou neprávem, že jsou nevinní. Jen jeden poznamenává, že je tady jako dobrovolník v experimentu, a že má pocit, že se experiment vymyká kontrole. Kněze vůbec nevyvádí z míry, že si někteří stěžují na špatné zacházení. Radí jim, že se mají chovat slušně, protože mají šanci na podmíněčné propuštění (většina vězňů to přijme), dá jim požehnání a poradí jim, že si mají sehnat právníka (cena právníka však všechny nemile překvapí). Poté jen konstatuje Zimbardovi, že je to sice věrná imitace vězení, nicméně že vězení je mnohem horší, a že příznaky, které vězni mají, jsou u prvních dnů běžné (tzv. syndrom prvního pobytu ve vězení).

Ten den však není ve své kůži vězeň č. 819. Ráno v amoku rozhází celou celu. Na samotce je nejdéle ze všech a teď, když jej ze samotky pustili, se emocionálně zhroutil. Brečí. Zimbardo jej vezme do ložnice pro dozorce. 819 ale odmítá skončit. Mezitím se stává šílená věc. Vězni spontánně a dobrovolně začínají jednohlasně skandovat, že „819 udělal špatnou věc“. Využívají toho dozorcí a nutí je to opakovat stále dokola. 819 ležící ve vedlejší místnosti vše slyší.

Zimbardo jej z experimentu propouští a namísto něj povolává náhradníka Claye, který dostane číslo 416. Ten je zděšen situací ve vězení a i když celý den nejedl, rozhodne se na protest držet hladovku. Poruší pravidlo o jídle a naštve dozorce. Ti si na něj ihned zasednou (Rozhovor vězně Clay s jedním ze „zlých“ dozorců si můžete přečíst [ZDE](#).). Je šikanován a poslán na samotku. Dozorci nutí ostatní vězně, aby 416 uráželi. Ti to, až na Seržu, dělají. Serža, doteď poslušný vězeň, ukazuje morální tvář. Odmítá urážet druhou osobu a vztek dozorců se na chvíli přenesl ze 416 na něj. On však všechny tresty bez odporu vykonává. Tím vzniká další odpor v podobě zásadového Serži. Najednou někdo vykřikne, že v cele č. 2 je zbraň. Nastane poplach. Opět se používá hasičák. Navíc kvůli Clayovi hladovce ostatní vězni, kteří ho začínají nenávidět, nedostávají oběd. Večer dostávají na výběr. Buď jim vezmou peřiny, nebo zůstane 416 na samotce celou noc. Vězni si radši nechávají peřiny...

Jelikož si jeden z vězňů na popud kněze zařídil právníka, vzniká „Výboru pro podmíněčná propuštění“, který vede poradce a bývalý vězeň Carlo. Během tohoto a příštího dne budou vyslechnuti vězni. Mají sepsat důvody, proč si myslí, že jsou už napraveni. Svě posudky dodají i dozorcí. První vězeň tvrdí, že je nevinný, ačkoliv přiznal, že důkazy hrají proti němu. Další vězeň bere rozhovor na lehkou vátku a neubrání se sarkasmu – jeho žádost je zamítnuta ihned. Třetí vězeň (bývalý rebel, tentýž vězeň, o jehož stav se starala matka) předkládá inteligentní a věrohodnou žádost. Jeho důvod je však slabý – chce být na narozeniny doma. Rychle se stává submisivním a přiznává věci, které neudělal. Chválí vězení a brání se, že modřiny si udělal on sám, nikoliv dozorcí. Je dokonce ochoten vzdát se svého podílu (Aspekt vzdání se peněz se stane později klíčovou otázkou.). Další vězeň, dle slov jednoho bachaře – „rebelský mudrlant“ – tvrdí, že nic neudělal, jen se přihlásil do experimentu. Pátý v řadě je 416 držící hladovku, který se dožaduje právníka. Další vězeň je bývalý vůdce rebelů, který ve svém dopise navíc psal, že chce odhalit tento tajný pokus podporovaný vládou a zveřejnit jej

v jednom místním alternativním časopise. Na rozhovoru působí velmi konformně. Veškerá rebelie zmizla. Předposlední vězeň je taktéž zamítnut v podstatě hned. Poslední na řadě byl Serža. Ten chce svůj čas využít produktivněji, i když přiznává, že tady má lepší podmínky, než za studií, protože nemá kde bydlet, žije v autě a často nemá ani jídlo. Závěrem opět ukazuje svou morální tvář, když říká, že se přihlásil až na druhý den proto, aby dal šanci ostatním vězňům, na které prostředí věznice působí hůře. Všem žádajícím také byla položena otázka, jestli jsou ochotni vzdát se platu. Až na dva (z toho jeden byl ve finanční tísní) s tím souhlasí, nikdo však nepožaduje ukončení experimentu či vlastní odchod. Všichni jsou spokojeni s tím, že počkají na rozsudek.

5. Den

Pátý den začíná další dlouhou buzerací o půl třetí ráno. Na tomto přepočítání se však neděje nic, co bychom už neznali. Ranní sčítání však překvapí, protože dojde k první fyzické potyčce. Vězeň odmítá dělat sedolehy – je to bývalý vůdce vzpoury, který znovu nabral sílu, je to také jediný vězeň, který bojoval i za práva ostatních – , je proto bez snídaně a musí být na samotce. Když jej pustí, napadá dozorce. Je proto svázan k posteli. Ostatní dělají skupinový trest – 70 kliků najednou neudělá jen tak někdo. Oni to však zvládnou, i když jsou hladoví a nevyspalí. Na dalším sčítání je tento vězeň vulgární a dokonce rozbíjí samotku. Když jej podruhé svážou v cele, podaří se mu uvolnit a dokáže odemknout zámek a zamyká se zevnitř (pravděpodobně použil ukradený klíč). Směje se dozorcům.

Situace se vyostřuje. 416 stále drží hladovku, čímž ohrožuje vězeňský systém více než agresivní rebel zavřený v cele. Mezitím zkolabuje další vězeň a je propuštěn. To velmi emočně zasáhne jeho kolegu z cely, který se taktéž emočně zhroutí. Je proto také propuštěn. Ten den je propuštěn i pátý vězeň, u kterého propukla psychosomatická vyrážka.

Jelikož musel Carlo odjet, poprosil Zimbardo o pomoc svou přítelkyni a budoucí ženu Christinu Maslachovou. Ta je překvapená změnou jednoho z nejpřísnějších dozorců Hellmanna přezdívaného John Wayne. (Proměnu dozorce během těch šesti dní si můžete přečíst [ZDE](#).) Když s ním mluvila mimo vězení, byl to sympatický mladík. Ve vězení se však mění v krutého bachaře (dokonce mění i přízvuk). A to z minuty na minutu. Christina je zděšená celou situací a stavem vězňů. Pohádá se proto se Zimbardem. Prvně ji Zimbardo argumentuje, že nikdy nebude dobrá vědkyně, dokud do toho bude plést tolik emocí. Když na něj však vykřikuje, že ho nepoznává, a že *to, co dělá těm klukům je příšerné*, uvědomuje si svou chybu a rozhodl se další den experiment ukončit. Zimbardo později napsal, že *„síla situace zasáhla rychle a hluboko většinu z těch, kteří se nacházeli na této průzkumné lodi studující lidskou povahu. Jen někteří byli schopni odolávat situačnímu pokušení podlehnout moci a dominanci a zachovat si jakési zdání morálky a slušnosti. Je zřejmé, že jsem nepatřil k tomuto ušlechtilému druhu.“*

Večer však ještě neskončil. Večerní směna nutí vězně k homofobním a sexuálním hrám, se kterými začala předešlý večer (tehdy měli jen nazít dělat kliky a otírat se o zem). Teď však musí část vězňů simulovat anální sex, zatímco zbytek klečí s odhalenou zadnicí na zemi.

6. Den

Jelikož má vězení navštívit ještě právní obhájce, plánuje se ukončení experimentu až na odpoledne (Zatím o tom nikdo kromě Zimbarda neví.). Dozorci mají příkázáno nechat spát vězně celou noc. Ranní sčítání trvá jen pár minut. Snídani však 416 odmítá jíst a dozorci i přes příkaz Zimbarda nutí vězně klikovat. Další vězeň na příkaz dozorce cpe násilím jídlo do úst 416. 416 má nařízeno hladit a líbat párky z minulého dne, které nesnědl (před tím s nimi musel dokonce spát). Poté přichází právník Tim B., bratranec jednoho vězně. I když je s bratrancem o samotě, baví se zcela formálně – jako právník s klientem. I on tedy okamžitě přijímá svou roli. Po vyslechnutí zbytku vězňů je zděšen situací. Nijak však nejedná, protože se domnívá, že na to nemá pravomoc. Nikoho z vězení neodvádí pryč a tím zmaří poslední naděje vězňů. Po jeho odchodu Zimbardo experiment ukončuje. Musí to však několikrát opakovat než vězni uvěří. Nastupuje euforie.

V tu chvíli si Zimbardo slíbil, že použije jakoukoli moc, kterou má, pro konání dobra a potírání zla, aby podporoval to, co je v lidech nejlepší. Sám sebe popsal jako *ledového muže v nelítostném domě nelidskosti*. Stal se tím autoritářem, které po celý život nenáviděl. Byl vinen, jeho slovy, hříchem opomenutí, zlem nečinnosti. Zlem, které jsme všichni v životě bohužel někdy podpořili.

Zajímavé informace

Ačkoliv neexistovaly statistické rozdíly (souzeno dle testů, které jsme zmínili na začátku) mezi dozorci a vězni, určití jedinci se přece jenom v mnohém lišili. Dva nejvíce nenávidění a špatní dozorci se od sebe navzájem lišili v maskulinitě. Zatímco jeden z nich měl největší maskulinitu ze všech zúčastněných, což se dalo očekávat, druhý měl naopak maskulinitu nejmenší.

Vězni, kteří vydrželi experiment do konce, vykazovali dvakrát větší hodnoty přizpůsobení se autoritě, rigiditě, lpění na konvenčních hodnotách, konformitě, extroverzi a empatii než ti, kteří z experimentu odešli.

Několikrát během experimentu vyplňovali probandi dotazníky o vlastních pocitech. Téměř všichni vykazovali více negativních pocitů než pozitivních. Vězni pak dokonce třikrát více. Jeden dozorce, který byl označen za hodného, měl však nejvíce negativních pocitů ze všech zúčastněných!

Vězni se navzdory očekávání nebavili o svých koníčcích, osobních životech, sportu, přítelkyních či škole. Bavili se o jídle, buzerování, výboru pro stížnosti, plánech na útěk a

o chování ostatních vězňů. V podstatě za celou dobu nepoznali své kolegy důkladně. Možná i proto 85 % hodnocení okolních vězňů bylo negativní. V podstatě zde došlo k identifikaci s agresorem. Tento pojem prvně užila Anna Freudová, proslavil ho však psycholog Bruno Bettelheim. Je to stejná situace, jako když se vězni v nacistických koncentračních táborech začali chovat jako dozorcí – vyrobili si uniformy a šikanovali ostatní vězně.

Vězni si mysleli, že dozorcí jsou fyzicky větší a zdatnější, ačkoliv mezi nimi nebyl statisticky významný rozdíl.

Poslední zajímavost, kterou zmíním, je zvýšená agresivita dozorců při doprovázení vězňů na záchod. Ačkoliv zde dozorce vystoupil z davové anonymity a opustil prostory vězení, právě zde vězně čekaly ty nejkřutější tresty.

Po několika týdnech proběhl sraz „třídy 1971“, na kterém se většina dozorců omluvila za své chování. Samotný Zimbardo se však veřejně a oficiálně omluvil nejspíše až ve své poslední knize (Zimbardo, 2014).

Proč se to stalo?

Pravděpodobně jste teď trochu v šoku a honí se Vám v hlavě otázky typu: Jak je možné, že se tohle stalo? Proč to Zimbardo dopustil? A jak bych se zachoval já?

Zimbardo se snažil dokázat, že samotná situace může motivovat jinak dobré lidi k páčání zla. To se mu bezesporu podařilo. Během několika málo dní se z vězňů stali bezmocní a pasivní lidé. Dozorcí se naopak začali chovat negativně, hostilně a nehumánně. Proč?

Pomohl tomu hodně aspekt **hraní role** a jejich následná **internalizace**. Svou roli nehráli jen dozorcí a vězni, ale všichni, kteří se do experimentu zapojili – tedy i postgraduální studenti, poradce Carlo, kněz, právník, rodiče i Zimbardo. Možná jste slyšeli o experimentu, ve kterém zdraví lidé hráli bláznů. Řekli, že slyší hlasy a byli proto hospitalizováni v psychiatrii. Ačkoliv se pak chovali zcela normálně a příjemně, psychologové svou diagnózu nezměnili. Ven z vězení je dostali až právníci a osoby navíc dostali posudek „schizofrenie v remisi.“ (Zimbardo, 2014) Jednou jim přiřadili roli a neuměli se od ní odpoutat. Role ale navíc nabádá k zbavení se vlastní odpovědnosti. Je to maska, která nám poskytuje alibi. Vzpomeňme si na obhajobu nacistických zločinců, kteří jen plnili rozkazy. Obdobně odpovídali i tito dozorcí – „*jen hráli své role, aby se zavděčili Zimbardovi.*“

S přenesením odpovědnosti taktéž souvisí pojem **poslušnost vůči autoritě**, který jsem rozebíral v jiném článku (Lacko, 2014, dostupný [ZDE](#)). Stručně řečeno, je to tendence zbavit sám sebe zodpovědnosti za páchané zlo směrem na autoritu – v našem případě na Zimbarda.

Dalším aspektem je bezesporu **skupinové myšlení**. Skupinové myšlení je pojem vytvořený Irvingem Janisem (1971), který tvrdí, že když jsme v uzavřené skupině, rozhodujeme se často iracionálně, protože nám chybí feedback zvenku. **Sociální schválení** toto rozhodnutí jen umocňuje.

Skupinové myšlení jde ruku v ruce s **infrahumanizačním zkreslením**, které vysvětluje chování, kdy se jedna skupina cítí nadřazeně nad ostatní. Jeden příklad z historie, když bylo v USA proti své vůli sterilizováno 65 tisíc občanů ve jménu vyššího dobra – eugeniky. A neodpustím si ani známý “experiment” učitele Rona Jonese (1978) nazvaný Třetí vlna (na jehož motiv byl zfilmován zajímavý film *Náš vůdce*) – řekl své třídě, že jsou výjimeční a oni se tak začali také rychle chovat. Během jednoho dne začali opovrhovat ostatními.

Se skupinou také souvisí pojem **konformita**. Konformitu zkoumal Solomon Asch (1951), který udělal experiment, ve kterém předkládal různé délky prémie jednomu probandovi a šesti hercům. Ti zprvu odpovídali správně, pak ale najednou odpovídali všichni špatně. Jen jedna čtvrtina lidí dokázala odolat tlaku okolí, nepřizpůsobila se a odpověděla správně. Stejně jako naši dozorcí. Aktivní zlo sice nepáchali všichni, ale nikdo mu nezabránil. Nikdo neprotestoval. To mě přivádí k dalšímu bodu, a sice k zlu nečinnosti.

Zlo nečinnosti neboli **efekt přihlížejícího** (Bystander Effect) je inspirován slavným případem Kitty Genovese, která byla napadena. Napadení údajně (dnes je tento počet často kritizován) přihlíželo 38 svědků. Vrah se několikrát vrátil, ženu okradl, znásilnil a nakonec i zabil. Nikdo nezasáhl. Nikdo nezavolal policii. Jednoduše řečeno, čím více lidí zlu přihlíží, tím je menší pravděpodobnost, že někdo zasáhne. (Darley a Latané, 1968) Dochází zde k tzv. difuzi odpovědnosti.

Agresivní chování vysvětlují i pojmy **anonymita**, **deindividualizace** dozorců a **dehumanizace** vězňů. Anonymita podporuje agresí, protože zlo nepáchám já osobně, ale někdo neurčitý. Kulturní antropolog R. J. Watson (1973) analyzoval chování vojáků a zjistil, že anonymní vojáci (v maskách) jsou mnohem krutější a zabíjí více nevinných. Dehumanizace aneb zbavení lidství ulehčuje vykonávání zla. I naši dozorcí přiznali, že vězně občas považovali jen za dobytek. Vězni se stali méněcenní.

Dehumanizaci umožňují obranné mechanismy **intelektualizace**, **popření** a **izolace emocí**. Dehumanizované vztahy jsou objektivní, analytické a bez emocí a empatie. Zmíním známý experiment s intelektualizací (Speisman et al., 1964), ve kterém bylo lidem pouštěno brutální video rituální obřizky. Jedna skupina jej viděla s dramatičtější doprovodem zdůrazňující bolest, další jen s hudebním doprovodem, kontrolní skupina viděla video bez zvuku a poslední skupina s intelektuálním komentářem zdůrazňující důležitost rituálu. Poslední skupina, na rozdíl od ostatních, pociťovala minimum negativních emocí.

Kognitivní disonance, pojem, který proslavil Leon Festinger (1957), nám pak ještě ke všemu napomůže racionalizovat zlo. Kognitivní disonance vzniká rozporem, mezi chováním a myšlením. Pokud se tedy chováme v rozporu s naším přesvědčením,

můžeme buďto změnit své chování, nebo naopak myšlení. Asi tušíte, která změna je lehčí...

Pravděpodobně teď kroutíte hlavou a říkáte si, že Vy byste se zachovali jinak. Že vy byste proti zlu bojovali, nebo byste mu alespoň nečinně nepřihlíželi. Speciálně pro Vás mám pak další psychologický fenomén. Tzv. **Self-serving bias** (neboli zkreslení sloužící sobě) (Např. Larson, 1977). 90% řidičů si myslí, že je nadprůměrných. Tohle číslo lze převést v podstatě na cokoliv. Většina lidí si myslí, že je nadprůměrně inteligentní, i když statisticky víme, že to není možné. Většina lidí si totiž myslí, že by nepodlehla tlaku v okolí ani v tomto případě, a že by proti zlu bojovala. Většina se však bohužel mylí.

Kritika experimentu

Nejvýraznější kritika se pochopitelně nesla ve jménu etiky. A tento experiment opravdu etický nebyl. Pět lidí se psychicky zhroutilo a z experimentu muselo odstoupit. Zbytek na tom nebyl o moc lépe. Samozřejmě se můžeme odkazovat na vyšší dobro a na snahu vědy prozkoumat tajemné zákoutí lidské psychiky. Jedinci, kteří se experimentu účastnili, však nefalšovaně trpěli. Etická stránka věci je tedy právem kritizována (např. Savin, 1973; O'Toole, 1997).

Další oprávněná kritika padla na ekologickou validitu experimentu, tedy na jeho výpovědní hodnotu. Vězení totiž nebylo věrnou replikou opravdového vězení. Spousta aspektů nejenom chyběla, ale spousta věcí byla i navíc přidána (např. Fromm, 1997).

Vyhodnocení experimentu bylo silně subjektivní – i přes snahu Zimbarda o nestrannost. Erich Fromm (1997) kritizoval Zimbardovy závěry, že na osobnost jedince má rozhodující vliv prostředí, ve kterém se zrovna nachází – to bylo v rozporu s jeho teorií – a vysvětloval si to Zimbardovou špatnou interpretací výsledků. Subjektivní interpretaci výsledků kritizovalo více odborníků (např. Somers, 2009) a metodologie tohoto experimentu je značně děravá.

McFarland a Carnahan (2007) kritizovali tzv. selection bias (česky výběrové zkreslení). V jejich experimentu vytvořili stejný leták, jako měl Zimbardo (tedy byl tam pojem „vězeňské prostředí“) a druhý kontrolní, ve kterém toto zmíněno nebylo (namísto toho tam bylo jen „psychologický experiment“). Do prvního se hlásilo statisticky více lidí dominantních, agresivních a autoritářských a méně lidí empatických a altruistických než do kontrolní skupiny. Je tedy dost pravděpodobné, že již samotný výběr respondentů provedl Zimbardo špatně.

Pak se kritizovala i snaha vyhovět Zimbardovi. Resp. Zimbardovy pokyny, které ve svém důsledku nejenom schvalovaly krutost, ale často k ní i vybízely (Gray, 2013). Většina lidí totiž očekává, že se má v roli dozorce chovat agresivně (Griggs, 2014). Navíc, když Zimbardo mlčel při zneužívání vězňů, v podstatě nelidské chování povolil (Gray, 2013). Jeden ze strážců se později vyjádřil, že měl pocit, že Zimbardo napětí schválně vyvolával (Ratnesar, 2011). Podobnou kritiku vnesl i vězeňský poradce Carlo (Prescott, 2005).

Dunning (2008) kritizoval např. zobecnitelnost výroků. Tedy příliš malý počet respondentů. Nehledě na fakt, že většinu zla vykonávali a organizovali stále stejní jedinci.

Ribkoff (2013) celý experiment označil za absurdní pseudoexperiment. A i samotná metodologie se nevyhnula kritice (např. Banuazizi a Movahedi z 1975).

Opakování experimentu

Určitá část kritiky se nese i v podobě srovnání s nejslavnějším zaznamenaným opakováním experimentu, které provedli pro BBC v prosinci 2002 psychologové Haslam a Reicher (2003, 2006a, 2006b, 2012), a který předkládá poněkud jiné výsledky než Zimbardova studie. Experiment se nesnažil o přesnou repliku původního experimentu, nýbrž se snažil odpovědět na otázky, které původní experiment vyvolal.

Tento experiment vstoupil do historie znám jako BBC Prison Study. Během deseti dnů mělo být zkoumáno 15 mužů (5 dozorců, 10 vězňů). Experiment však nakonec trval jen 8 dní. Podobně jako u Zimbarda byli ve smyšleném vězení. Vězni však byli vědomě celou dobu kamerováni. V podstatě se účastnili televizní reality show. Dozorci se plně neztotožnili se svými rolemi, systematicky nespolupracovali a k žádnému závažnému konfliktu nakonec nedošlo. Paradoxně to byli vězni, kdo ovládl vězení (po třech dnech spolu začali spolupracovat, protože jim bylo řečeno, že se mohou stát dozorci, šestý den v podstatě svrhli dozorce) a dozorci, kteří trpěli.

Autoři tohoto experimentu přicházejí s vlastním vysvětlením – aplikují SIT (Social Identity Theory – teorie sociální identity, dnes se nejčastěji užívá její modifikace – self-categorization theory), kterou poprvé zformulovali psychologové Henri Tajfel a John Turner (1979). Teorie tvrdí, že lidé přirozeně kategorizují druhé i sebe do skupin proto, aby získali vlastní sociální identitu. Většina lidí však vyžaduje pozitivní sociální identitu a vyhledává proto skupiny, které jsou pozitivní. V opačném případě, tedy pokud je člověk členem negativní skupiny, zafunguje obranný mechanismus individuální mobility, kdy se jedinec se skupinou jednoduše neidentifikuje. Což je logicky v rozporu se Zimbardovým výzkumem, resp. s jeho interpretací.

Zimbardo (2006) s těmito závěry nesouhlasí a na svou obhajuje argumentuje některými dalšími replikami experimentu, které naopak jeho závěry spíše potvrzují. Jeden takový experiment byl proveden v Austrálii (Lovibond et al., 1979) a druhý simuloval situaci v psychiatrické léčebně v Americkém státě Illinois (Orlando, 1973). Těžko se v tomto sporu postavit na jednu či druhou stranu. Obé je totiž přínosné a neméně zajímavé. A obé je metodologicky velmi chabé, leckdo by řekl nevědecké.

Kdo nese vinu?

Zimbardo (2014, str. 522) napsal, že „osoba je

herc na jevišti života, jehož svoboda chování je formována jeho založením – genetickým, biologickým, fyzickým a psychickým. Situace je kontext chování, který má moc dávat smysl a identitu hercově roli a statusu, a to prostřednictvím svého odměňování, a normativní funkce. Systém se skládá z činitelů a organizací, jejichž ideologie, hodnoty a moc vytvářejí situace a předurčují role a očekávání pro schválené chování aktérů v rámci jeho sfér vlivu.“ Ve své přednášce pro TED (Zimbardo, 2009) svou metaforu zestručňuje na jablka a sud. Tvrdí, že jablka (tedy lidské dispozice jako genetika a temperament) mohou být již ze své podstaty shnilá, nicméně když dáme zdravá jablka do špatného sudu (tedy situace), shnijí i ta dobrá. Musíme však jít ještě dál, pátráme-li po viníkovi, protože sud někdo vyrobil (systém). Kdo tedy nese vinu? Je potřeba si uvědomit, že snaha o pochopení patologického chování není jeho omluvou. Viníkem přesto není jen shnilé jablko, které za svoje shnití často nemůže, ale i špatně vyrobený sud a výrobce. Převédeme-li metaforu na náš experiment, za své chování jsou zodpovědní nejenom dozorcí, ale i síla moci vězeňského prostředí a taktéž tvůrce, Zimbardo.

Jeden příklad z reálného světa, v roce 2006 proběhlo odhalení neuvěřitelného a nehumánního mučení vězňů americkými vojáky v Abú Ghrajbú. V tomto vězení dozorcí nejenom mučili a týrali vězně, ale vše si i důkladně digitalizovali. Jen jeden člověk našel odvahu odhalit tato zvěrstva veřejnosti. Všichni ostatní se buď mučení zúčastnili, nebo mlčeli. Z fotek, kterých je plný internet, je nápadné, jak moc se podobají fotkám z vězeňského experimentu. Proč o tom však píšu – zatímco společnost odsoudila jednotlivá jablka, nikoho nenapadlo zamyslet se nad situací a obvinít i tvůrce situace, tedy generála a prezidenta. Systém zůstal zkažený a stále tak čeká na jablka, která v něm shnijí.

Jak odolat aneb o hrdinství

Albert Einstein údajně řekl, že „svět nebude zničen těmi, kteří páchají zlo, ale těmi, kteří se na něj dívají, aniž by něco udělali.“ Edmund Burke, britský státník a filozof, pak prý řekl toto: „Jedinou věcí nutnou pro triumf zla je, aby dobří lidé nic nedělali.“ Jakkoliv jsme začali negativně a pesimisticky, doufám, že každý může konat dobro stejně, jako každý může konat zlo. Volba je jen na nás.

Prvně bychom ale měli definovat zlo. Jeho definice je složitá, neboť co je zlé pro jednu společnost, může být dobré pro jinou. Proto je mnoho sebevražedných atentátníků ve svých domovinách oslavováno. Proto je spor dobra a zla nekonečný. Zimbardo se o definici zla pokusil následovně (2014, str. 29): „Zlo představuje úmyslné chování, jehož cílem je ublížit, zneužít, ponížít, zbavit lidskosti či zničit ostatní nevinné lidi nebo pomocí úřední moci či systémových prostředků nabádat ostatní k těmto činům či jim je umožnit. Stručně řečeno: zlo je vědět o jiných možnostech chování, ale chovat se špatně.“

O hrdinech každý z nás četl heroické romány, slyšel neuvěřitelné příběhy a viděl spoustu filmů, ve kterých vítězili odvážní vojáci, geneticky predisponovaní superhrdinové apod. To vše vytváří iluzi, že hrdinou se stát můžeme jen za předpokladu našich vlastních dispozic. Není tomu tak. Naproti banalitě zla stojí totiž i banalita dobra. Fotka vlevo – 5. červen, 1989, náměstí Nebeského klidu v Pekingu. Odvážný muž jdoucí z obchodu se postavil tankům. Je toto prototyp literárního hrdiny? Ani zdaleka.

Byl to pravděpodobně člověk jako každý jiný. Člověk, kterým se můžete stát i Vy. Zimbardo (2014) popisuje návod o deseti krocích, který Vám pomůže odolat okolním tlakům. Je to v podstatě deset formulí, které si musíte říct a věřit v ně:

1. *Udělal jsem chybu*
2. *Jsem všímavý*
3. *Jsem zodpovědný*
4. *Jsem jedinečný*
5. *Vážím si spravedlivé autority, bouřím se proti autoritě nespravedlivé*
6. *Chci být přijat skupinou, ale cením si své nezávislosti*
7. *Budu ostražitější k rámování*
8. *Udržím v rovnováze svoji časovou perspektivu (Přítomnost není to nejdůležitější, musíte uvažovat i nad budoucí zodpovědností a minulými závazky)*
9. *Neobětují osobní a občanské svobody za iluzi bezpečí*
10. *Mohu vzdorovat nespravedlivým systémům*

Zní to sice absurdně, zdůraznění vlastní odpovědnosti však nemůžu jinak než schválit. Stejně jako skálopevně věřím ve svobodu, věřím i v odpovědnost. Při jedné přednášce Zimbardo prý poradil studentům, ať si namalují na čelo černou tečku a celý den s ní chodí (Ludwig, 2014). Po chvíli si zvyknou na nepříjemné pohledy okolí, a tohle je prý ten

nejlepší trénink, jak odolat konformním a sociálním vlivům, které nám často brání konat dobro a nutí nás přihlížet zlu.

Jinak řečeno, musíte vystoupit z pohodlné komfortní zóny, chcete-li se stát hrdiny. Stejně jako Christina, která se postavila Zimbardovi, i Vy se můžete postavit zlu. A takto také zní závěrečné poselství této cesty, kterou jste se mnou podnikli. Cesty, během které jste pochopili, že i dobrý člověk může dělat zlé věci. Cesty, během které jste si snad uvědomili, že obyčejní lidé jako my páchají ohavné činy, a že potenciál konat dobro a zlo je v každém člověku. Cesty, která Vám snad napomohla v tom, abyste příště zlo netolerovali a stali se tak hrdiny. Volba je na Vás. A já přeji mnoho sil všem, kteří se o to alespoň pokusí. Hrdiny totiž stále potřebujeme.

Materiály z článku ke stažení:

[Pravidla vězení](#)

[Proměna dozorce](#)

[Rozhovor mezi vězněm a dozorcem v BBC](#)

Doporučené webové stránky a další materiál

<http://prisonexp.org/> – Oficiální stránky Vězeňského experimentu

<http://lucifereffect.com/> – Oficiální stránky knihy Luciferův efekt

<http://zimbardo.socialpsychology.org/> – Oficiální profesní stránky profesora P. Zimbarda

<http://www.zimbardo.com/> – Oficiální osobní stránky profesora P. Zimbarda

<http://heroicimagination.org/> – Oficiální stránky neziskového projektu o hrdinství

<http://www.bbcprisonstudy.org/> – Oficiální stránky experimentu provedeného BBC

Film Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment (Ken Musen, 1992)– na filmu spolupracoval sám Zimbardo a je složen z autentických záběrů

Zdroje obrázků:

1. http://web.sbu.edu/theology/bychkov/escher_angels.jpg
2. <http://images.sussexpublishers.netdna-cdn.com/article-top/blogs/2568/2011/07/69560-60194.jpg>
3. http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/ff/Abu_Ghraib_68.jpg/280px-Abu_Ghraib_68.jpg
4. http://i.idnes.cz/08/061/cl6/ZRA238749_U90117110.jpg

Reference:

Arendtová H. (1995). Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, ISBN 80-204-0549-6

Asch S. (1951). Studies of Independence and Conformity: A minority of One Against a Unanimous Majority. *Psychological Monographs*, 70, č. 416

Banuazizi A. & Movahedi S. (1975). Interpersonal dynamics in a simulated prison: A methodological analysis. *American Psychologist*, 30, 152–160

Carnahan T. & McFarland S. (2007). Revisiting the Stanford prison experiment: could participant self-selection have led to the cruelty?. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 33 (5): 603–14

- Darley J., & Latané B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 377–383, Dostupné z: http://wadsworth.cengage.com/psychology_d/templates/student_resources/0155060678_rathus/ps/ps19.html
- Dunning B. (2008). What You Didn't Know about the Stanford Prison Experiment. *Skeptoid*. Dostupné z: <http://skeptoid.com/episodes/4102>
- Festinger L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press
- Fromm E. (1997). Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky? Praha: Nakladatelství Lidové noviny, ISBN 80-7106-232-4, s. 63-76
- Gray P. (2013). Why Zimbardo's prison experiment isn't in my textbook. *Psychology Today*. Dostupné z: <http://www.psychologytoday.com/blog/freedom-learn/201310/why-zimbardo-s-prison-experiment-isn-t-in-my-textbook>
- Griggs R. (2014). Coverage of the Stanford Prison Experiment in introductory psychology textbooks, *Teaching of Psychology*, 41, 195-203
- Haslam S., & Reicher D. (2003). Beyond Stanford: questioning a role-based explanation of tyranny, *Dialogue*, 18, s. 22–25
- Haslam, S. A. & Reicher, S. D. (2012). When prisoners take over the prison: A social psychology of resistance, *Personality and Social Psychology Review*, 154–179
- Haslam, S. A., & Reicher, S. D. (2006a). Rethinking the psychology of tyranny: The BBC Prison Study, *British Journal of Social Psychology*, 45, 1-40, Dostupné z: [http://www.bbcprisonstudy.org/pdfs/BJSP\(2006\)Tyranny.pdf](http://www.bbcprisonstudy.org/pdfs/BJSP(2006)Tyranny.pdf)
- Haslam, S. A., & Reicher, S. D. (2006b). Stressing the group: social identity and the unfolding dynamics of responses to stress, *Journal of Applied Psychology*, 91, 1037–1052
- Janis I. (1971). Groupthink. *Psychology Today*, 5 a 6, 43-46, 74-76
- Jones R. (1978). The Third Wave. *Experiencing social psychology*. Ed. Pines A. a Maslach C., New York: Knopf, 144-152
- Lacko D. (2014). Poslušnost vůči autoritě: Proč lidé zabíjejí na rozkaz?. *K zamyšlení*. ISSN: 2336-3304. Dostupné z: <https://www.kzamyshleni.cz/poslusnost-vuci-autorite-proc-lidi-zabijeji-na-rozkaz/>
- Larson J. (1977). Evidence for a self-serving bias in the attribution of causality. *Journal of Personality*, 45: 430–441
- Lovibond S., Mithiran X., Adams W. (1979). The Effects of Three Experimental Prison Environments on the Behaviour of Non-Convict Volunteer Subjects. *Australian psychologist*, 273-285
- Ludwig P. (2014). Proč je někdo svině a někdo hrdina? *GrowJob Institut*. Dostupné z: <http://www.growjob.com/clanky-personal/proc-je-nekdo-svine-a-nekdo-hrdina/>
- Orlando N. (1973). The Mock Ward: A Study in Simulation. *Behavior Disorders: Perspectives and Trends*. Ed. O. Milton a R. Wahlers, 3.vyd., Philadelphia: Lippincott, 162-170
- O'Toole K. (1997). The Stanford Prison Experiment: Still powerful after all these years. *The Stanford News Service*. Dostupné z: <http://www.stanford.edu/dept/news/pr/97/970108prisonexp.html>
- Prescott C. (2005). The lie of the Stanford Prison Experiment. *Stanford Daily*. Dostupné z: <http://valtinsblog.blogspot.com.au/2012/03/lie-of-the-stanford-prison-experiment.html>
- Ratnesar R. (2011). Cover Story: The Menace Within. *Stanford Alumni*. Dostupné z: http://alumni.stanford.edu/get/page/magazine/article/?article_id=40741
- Ribkoff F. (2013). Unheeded post-traumatic unpredictability: Philip G. Zimbardo's Stanford Prison Experiment as absurdist performance. *Liminalities: A Journal of Performance Studies*, 9. Dostupné z: <http://liminalities.net/9-1/unheeded.pdf>
- Savin H. (1973). Professors and psychological researchers: Conflicting values in conflicting roles. *Cognition*, 2, 147–149
- Somers T. (2009). Interview with Philip Zimbardo. *The Believer*. Dostupné z: http://www.believermag.com/issues/200909/?read=interview_zimbardo

- Speisman J, Lazarus R., Mordkoff A., & Davison L. (1964). Experimental Reduction of Stress Based on Ego-Defense Theory. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68 (4), 367-380
- Tajfel H. & Turner J. (1979). An Intergrative Theory of Intergroup Conflict. Eds. W. Austin a S. Worchel. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33-47, Monterey, CA:Brooks/Cole
- Watson R. (1973). Investigation Into Deindividuation Using a Cross-Cultural Survey Technique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 25, 342-345
- Zimbardo P. & Haney C., (1998). The past and future of U.S. prison policy: Twenty-five years after the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, 53, s. 709-727. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/ap1998.pdf>
- Zimbardo P. (1971). The power and pathology of imprisonment. Congressional Record. (Serial No. 15, October 25, 1971). Hearings before Subcommittee No. 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, 92nd Congress, First Session on Corrections, Part II, Prisons, Prison Reform and Prisoners' Rights: California. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/congress.pdf>
- Zimbardo P. (2006). On rethinking the psychology of tyranny: The BBC Prison Study. *British Journal of Social Psychology*, 45, 47–53, Dostupné z: [http://www.bbcprisonstudy.org/pdfs/BJSP%20\(2006\)%20Zimbardo%20commentary.pdf](http://www.bbcprisonstudy.org/pdfs/BJSP%20(2006)%20Zimbardo%20commentary.pdf)
- Zimbardo P. (2008). The Journey from the Bronx to Stanford to Abu Ghraib. *Journeys in social psychology: Looking back to inspire the future.* , (pp. 85-104). New York, NY, US: Psychology Press, xiii, 263 pp. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/PersonalJourney.pdf>
- Zimbardo P. (2009). The Psychology of Evil. *Ted*. Dostupné z: http://www.ted.com/talks/philip_zimbardo_on_the_psychology_of_evil
- Zimbardo P. (2014). Luciferův efekt: Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí. Praha: Academia. ISBN: 978-80-200-2346-9
- Zimbardo P., Haney C., & Banks W. (1973c). Study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Reviews*, 9, s. 1–17. Washington, DC: Office of Naval Research
- Zimbardo P., Haney C., Banks W. (1973a). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, s. 69-97. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/ijcp1973.pdf>
- Zimbardo P., Haney C., Banks W., & Jaffe D. (1973b). The mind is a formidable jailer: A Pirandellian prison. *New York Times Magazine*, pp. 36ff. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/pirandellian.pdf>
- Zimbardo P., Maslach C. & Haney C. (2000). Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformations, consequences. In T. Blass (Ed.), Obedience to authority: Current Perspectives on the Milgram paradigm (pp.193-237). *Mahwah, N.J.*: Erlbaum. Dostupné z: <http://www.prisonexp.org/pdf/blass.pdf>